

הגאון המקובל רבי משה שלמה מטאלטשין זצ"ל

תלמיד חבר לרבנו הגר"א

אחד ומיוחד ממקורבי רבנו הגר"א ומתלמידיו היה הגאון המקובל רבי משה שלמה מטאלטשין מ"מ ומ"ץ בק"ק ווילנא, המלקט ומסדר ספר 'הדרת קודש'. ננסה לצייר כאן דמותו הרמה בהתעמקותו בתורת הנסתר ובפעולותיו בהעתקתה ובהפצתה.¹ מקור הראשון במעלה הוא עדותן של בני הגר"א בהקדמתם על ביאור הגר"א על שו"ע או"ח, שקלאו תקס"ג, שם הם מונים תלמידי אביהם המקורבים ומעלותיהם, וז"ל שם:

...והחמישי הרב המאה"ג המפורסם מו' שלמה ז"ל מטאלטשין מגיד דבריו ביעקב בק"ק ווילנא כמה חיבה יתירה נודעת לו שלמד אתו זוהר וספר יצירה. וכל דבר הקשה לו בכתבי גורי האר"י ז"ל הסביר לו פנים לפי כחו ותכונת מדעו. וכמה דברים העלים ממנו ולא הגיד לו. ואחר פטירתו של הרב ר' שלמה הנ"ל, הדר בי' ואמר מדוע כסיתי ממנו דברים הכבושים, הלא בכל כחו היה ירא את ה' מנעוריו, כי פועל אדם ישלם לו.

על ראשית דרכו בקודש של הגרמ"ש לא ידוע הרבה. הוא נולד לאביו רבי יצחק² בעיר טאלאטשין שברוסיה הלבנה³ ונקרא בשם שלמה. השם משה ניתוסף רק לאחר

1 תולדותיו כבר הובאו בספר 'מגנזי הגר"א ובית מדרשו', לייקווד תשנ"ט, מידידי הרה"ג ר' קלמן רעדיש נר"ו, עמ' קסה-ט, וראה גם מש"כ בישורון כרך יט (אלול תשס"ז), עמ' תשיח ואילך והערה 39; ושם עמ' תשלב הערה 12. כאן נחזור על הראשונות ונוסיף עליהן.

2 כך לפי דבריו ב'פתח השער' לספרו 'שער השירים' – ראה בהמשך. וז"ל שם: טעם ב' [בטעם קריאת שם הספר] כי הוא נאה לשמי כי כן שער השיר עם הכולל בגימטריא שלמה בן מהר"ר יצחק הגם אחר שניתוסף על שמי להקרא בשם משה שלמה מרומז ג"כ בשער השיר כי משה שלמה בן יצחק יצ"ו גי' שער השיר. כמו כן בהגהותיו בהרבה מקומות חותם עצמו מ"ש ב"י או מ"ש במ"י, כלומר משה שלמה בן מ' יצחק. יש להשיג על מש"כ ש. י. פין בספרו 'קריה נאמנה', ווילנא תרע"ה, עמ' 167 שמוסיף על התיאור שכתבו בני הגר"א הנ"ל וז"ל:

הרב המאור הגדול המקובל מוהר"ר משה שלמה (ב"ר נתן מטאלטשין?), מגיד מישרים ומ"ץ בק"ק ווילנא, חיבה יתירה נודעת לו מרבו ללמוד אתו ספרי חכמת הקבלה, ספר יצירה זוהר וכתבי האר"י, הוא סדר והעתיק ספר הדרת קודש שזכרנו לעיל, ומת על פני רבו בשנת תקמ"ו... ובסוף הקטע כותב:

וכנראה הוא הרב ר' שלמה בן נתן שנקבר אצלו הרב בגאון ר"ז הנ"ל וביניהם מצא מנוח הרב הצדיק ר' דוב בער בהרב ר' אליהו פסעלעס, ומצבת אחת לשלשתם ובסוף הנוסח על מוהר"ב נאמר, פגעת את שש... שצויה לרשום רק שלמה בן נתן ס"ג מפולין שחל"ח כ"ח תמוז שנת תקום... והחכם עיניו בראשו, רק ממה שהיה לפניו היה לו לחכם ההוא להבחין שלא מדובר ברמ"ש דגן. ראשית, לא יתכן שהיו משמיטים את שמו משה מן המצבה, שנית, הוא לא היה מפולין אלא מרוסיה הלבנה. עם קצת עיון היה מוצא ששם אביו היה יצחק ולא נתן.

3 ולא טולציץ שבפודוליא כמו שהעיר ר' חיים ליברמן בספרו אהל רח"ל ח"א עמ' 520. ויפה השיג על

זמן⁴ ולכן נקרא לפעמים רק בשמו הראשון – רבי שלמה מטאלטשין. מתוך כתביו ניתן להבחין שערך לפני הגיעו לוויילנא להסתופף בצלו של רבנו הגר"א, כבר היה מלא וגדוש בנגלה ובנסתר. קיימים כמה כתבי יד שנכתבו בטאלאטשין בנסתר ועליהם ניתוספו הערותיו והגהותיו.⁵

לא ברור מתי הגיע הגרמ"ש לוויילנא⁶ וכמה זמן חי שם. מכל התיאורים נראה שנתקבל בתור מ"ץ ומ"מ בוויילנא, אבל בעיקר היה מתאבק בעפר רגלי רבו הגר"א, העתיק כתביו בקבלה, והוסיף הערותיו ומה ששמע מפה קדוש. שנת פטירתו לא ידועה, אמנם יום פטירתו מובא בספר 'עיר ווילנא' [עמ' 85] ז"ל:

...ואנחנו חפשנו ולא מצאנו את זכרו בפנקסים בקהלתנו מאומה, ולא נודע לנו מתי ^{ה'תקמ"ו}ה' למ"מ, או אולי ה' מ"מ באיזו בית מדרש. ובק"נ [קריה נאמנה] כתוב שמת על פני רבו בשנת תקמ"ו,⁷ ובלוח הזכרונות הנמצא בקלויז יסוד כתוב שמו "הרב המגיד ר' משה שלמה במו" יצחק כ"ו תשרי" (באין פרט השנה).

דברי ח"ה בן ששון במאמרו 'אישיותו של הגר"א והשפעתו ההיסטורית' [בכ"ע 'ציון', שנה לא, תשכ"ו, עמ' 198 הערה 220] שעירבב את שני המקומות. אלא שגם רח"ל טעה בהשגתו, וז"ל: ולא היא – ר' שלמה לא היה מטולצ'ין שבפודוליא הרחוקה אלא מטאלאצ'ין שברוסיה הלבנה הסמוכה יותר לוויילנא מקום מושבו של הגר"א. ראיות לכך: א) הכתיב כפי שהוא במקור: א' לאחר הלמ"ד ברשימת תלמידי הגר"א שבהקדמה לשלחן ערוך אורח חיים עם ביאור הגר"א. בשער ספרו 'אבן שלמה' – טאלאטשין, א' גם אחר הטי"ת... עכ"ל. וכאן טעה רח"ל, ופלא שלא עיין בספר 'אבן שלמה' עצמו, כי אז היה מתודע שלא מדובר ברבי משה שלמה דנן, אלא בתלמיד אחר וכמו שמובא בהקדמת המו"ל בזה"ל: (אך לא הוא הר"ש מטאלאצ'ין המובא בביאורי הגר"א ז"ל על ש"ע).

4 ראה הערה 2.

5 בספרייה הלאומית בירושלים יש כת"י של פרי ע"ח ממהרח"ו (ומספרו 3016) שבדף המגן בסופו רשום: מק"ק טאלטשין יע"א גובערני מאהילאוו דרוסיה לבן. בתוכו בכמה מקומות משולבים הגהות מ'מ"ו משה שלמה ב"א יצחק' [ראה בסוף המאמר].

כמו כן במוסקבה בספריית המדינה, אוסף שניאורסון 155 [מלתכ"י 52091], יש קובץ של כתבי קבלה שנכתב בטאלאטשין בשנת תקכ"ט וז"ל שער הראשון: "ספר \ לימודי אצילות \ שחיבור איש האלהים קדוש יאמר לו אור המופלא \ אור שבעת הימים הארז"ל על פי \ אליהו זכרוננו לברכה \ לחיי העולם הבא \ בשנת תקכ"ט לפ"ק נכתב בק"ק טאלאטשין". חיבור זה כולל כג דפים. אחריו בא פירוש הארז"ל על ספד"צ [כד דף] עם הגהות מרמ"ש [יו, ב]; פירוש האדרא זוטא קדישא [מח דף] עם שתי הגהות מרמ"ש [ט, ב]; סוד המרגלא, בראשית כל כו', סוד המלבוש והצמצום [כג דף].

6 מתאריך כתב היד שהזכרנו בהערה הקודמת [תקכ"ט] בו כתוב שנכתב בטאלאטשין עם הגהות רמ"ש, אין להוכיח שרמ"ש עדיין היה שם, כי יתכ שהמעתיק העתיק הגהותיו אחרי שכבר עזב את העיר. אם נניח שההערות בכתב יד ביאור הגר"א על תק"ז שהעתיק ר' משה חריף בשנת תקל"א בשם 'הרב המגיד הנ"ל' הן של רמ"ש [ראה הערה 1 ומש"כ בישורון כך יט], אם כן, יש לומר שרמ"ש כבר היה אז בוויילנא – ראה מש"כ ר"י אביב"י בספר קבלת הגר"א, עמ' כג.

7 ראה הערה 2. אין שום הוכחה שנפטר בשנת תקמ"ו, כי שם מדובר ברבי שלמה מוויילקומיר כפי שהערנו.

השפעתו של רמ"ש על דורו ועל דורות הבאים יש ללמוד מתוך ההסכמות שניתנו על ספר בנו, כבוד יום טוב. הגאון רבי אברהם דנציג, בעל חיי אדם, שהכיר את רמ"ש מדירתם יחד בוויילנא כותב:

ה"ה הרב הגדול מוהר"ר יום טוב ליפמן... בן הגדול והטהור חסידא ופרישא המקובל הרב המאה"ג מוהר"ר משה שלמה זלה"ה שהי' מ"מ ומ"ץ פה קהילתינו...

הגאון רבי אברהם אבלי מוויילנא כותב:

הנה הרב... י"ט ליפמן בן לאותו צדיק מקובל גדול אשר נסמך מפי אלי' הגאון החסיד המפורסם מקהילתינו...

חלקו של הגרמ"ש בספרי הגר"א על קבלה

כמו שהזכרנו, רמ"ש היה המוציא והמביא בדברי הגר"א בחלק הנסתר.⁸ בכל ספרי הגר"א מוצאים את ידו של רמ"ש בתיקוניו, הגהותיו, הערותיו וביאוריו. נעבור על כל ספר ונראה מה היה חלקו בו.

ספר יצירה, ירושלים תרל"ד [עם ביאור תולדות יצחק, מהגר"ר יצחק כהנא], ז"ל השער:

עם ביאור רבינו הגאון החסיד המפורסם... מוהר"ר אליהו ז"ל מוויילנא עם הגהות ותיקונים על ביאורו אשר כסהו אופל השיבושים והטעויות מדפוסים הראשונים מאת תלמידו ז"ל המקובל הגדול המפורסם מוהר"ר משה שלמה מטאלטשין אשר העתק מכתב יד הקודש כמבואר בהגהותיו...

לפי דבריו, רמ"ש העתיק את כתב יד הגר"א בשלמותו ורבי יצחק כהנא השווה את הנדפס בשנת תקס"ו שהיה מלא שיבושים,⁹ עם העתקו של רמ"ש והביא את התיקונים, וכמ"ש שם בהקדמתו: ...וכן סדרתי התיקונים למט' בפני עצמן ולא בתוך הביאור בכדי שיהיו ניכרים שהם מכבוד תלמידו ז"ל הרב רמ"ש ז"ל שהעתיק מכ"י שהי' בידו.

אחר עשר שנים שוב הוציא רבי שמואל לוריא את ספר יצירה עם פירוש הגר"א ע"פ כ"ק והוסיף 'ביאורים' והגהות מתלמידו המקובל מוהרמ"ש [לשון השער]. אכן יש הערות, אמנם לא הרבה, אבל בסוף הוסיף רש"ל ליקוטים מספר הדרת קודש הקשורים לס"י.

ביאור הגר"א על ספרא דצניעותא, ווילנא תרמ"ב. הספר נדפס לראשונה על יד נכד הגר"א, הגר"ר יעקב משה, בשנת תק"פ. רבי שמואל לוריא הוציא את הספר מחדש בשנת

⁸ ראה בספר הצדיק ר' יוסף זונדל מסלאנט, ירושלים תרפ"ז, עמ' קיד: סיפר לי הרב דשוועקשנא שיחי', שהגאון ז"ל למד עם הרס"ע [הרב סעדיה] כתבי האר"י ז"ל. עם החסיד מוהר"ש ז"ל זהר חדש ביקש שילמוד עמו עוד והקפיד הגאון, ואמר וכי זהו התמדה? צריך לחזור הישן, עכ"ל. אם נניח שמוהר"ש הוא רבי שלמה מטאלטשין יש לומר שהגר"א הקפיד רק לפי שעתו קודם שיחזור על הראשונות, אבל בהחלט המשיך ללמוד עמו שאר ספרי קבלה.

⁹ ראה על זה בעלית קיר אות לו.

תרמ"ב וכך כותב שם: ...ועתה נדפס (בתקון כל הטעויות) בהוספות הגהות מתלמידו מהרמ"ש ז"ל.¹⁰

ביאור הגר"א על הרעיא מהימנא, קניגסברג תרי"ח. ז"ל השער:

ביאור על הרעיא מהימנא מכבוד רבינו הגדול והקדוש... מרנא אליהו מוילנא זצוק"ל. וקצת הגהות מתלמידו הנאמן בחכמה זו כבוד הרב המגיד מוה' משה שלמה מטאלאטשין זצלה"ה. העתקתים וסדרתים בס"ד עם כל הליקוטים על מקומם הראוי להם, גם הגהת שמ"כ על הגיליון שכמדומה לי שהן פירושים וחידושים מתלמידו הרמ"ש הנ"ל, סדרתים על מקומם בפנים בס"ד (כ"ז הועתק מפתח שער העתקת הגרד"ל ז"ל מבוחאב).

הובא לדפוס מגוף כ"י הגרד"ל הנ"ל זלה"ה... ע"י ש"ל [שמואל לוריא].¹¹

בסוף הספר [דף עב] יש השמטות לביאור הרע"מ, וכותב המו"ל:

הנה בהתאמצות כבוד הגאב"ד דפה מוהרי"ץ [הגר"ר יעקב צבי מעקלנברג] נ"י הגיעני... העתקת ביאור הגר"א ז"ל על הרע"מ... אך זה מצאתי בה חדש... (ולא ידעתי אם הם כולם מרבינו הגר"א ז"ל. כי באיזו מקומות נראה מתוך הלשון שהוא מתלמידו ז"ל)...

נראה שכוונתו לרבי משה שלמה. אחריו בא ליקוטים לביאור הרע"מ ובתוכם גם מרמ"ש.¹²

היכלות הזוהר עם ביאור הגר"א, קניגסברג תרי"ז. בסוף הספר [דף עה ע"ב] כותב המו"ל רבי שמואל לוריא:

10 רש"ל הוסיף רק הגהות בודדים של רמ"ש. ההגהות למטה בדף תחת הכותרת 'הגהות' אינן לרמ"ש אלא לגר"א עצמו וכבר מופיעות בדפוס ראשון של שנת תק"פ בתוך הטקסט בשם הגה"ה. למעשה נמצאות רק שלש הגהות מרמ"ש – בדף לב ע"ב [בכתבי הרמ"ש כ'...]; בדף לג ע"א; ושם ע"ב [מ"כ הגה"ה מהרב המגיד זצ"ל וז"ל...]. הגהות נוספות מרמ"ש על ביאור הגר"א על ספד"צ נמצאות בתוך כתב יד וואשינגטון שנכתב בשנת תקע"ח ונדפס ע"י ר"ב נאור בניו יארק תשנ"ח.

11 הספר כולל תיקונים, הערות, וביאורים וכן מה ששמע הגרמ"ש מפי הגר"א. משך כל הספר יש הערות בסוגריים בלשון מכעה"ג [מצאתי כתוב על הגליון] ולפי דברי הגאון רד"ל הרי הן הערות של רמ"ש. הא לכם רשימה של הערות המיוחדות בפירוש לרמ"ש: דף א ע"ב: הרב המגיד מ' משה שלמה הגי'... דף יא ע"ב: מ"כ לשון התלמיד הרב מו"ה משה שלמה ז"ל: מאמר זה שמעתי מפה קדוש בביאור יותר ממ"ש בפנים בביאורו על ר"מ וכתבתי לי למשמרת לזכרון. הקטע נמשך עד דף יב ע"ב [ע"כ שמעתי מפיו הקדוש]. ובהמשך כתוב: ולי אסקופה הנדרסת ומורפסת לאליהו נראה ואני סניף לאריות אר"י דא אבא אליהו כי אי לאו דדלי לי חספא לא אשכחי מרגינתא תותי... ומסיים [יג ע"ב]: כנלענ"ד משה שלמה; דף כז ע"א למטה: הגהת רמ"ש; דף לד ע"ב [כנ"ל משה שלמה]; דף נא ע"ב [מ"כ הגהת הרמ"ש ז"ל...]; דף סט ע"א [מ"כ הגהת הרמ"ש].

12 דף עט ע"א: [עוד מ"כ על מאמר הנ"ל ביאור בלשון תלמידו הרב מ' משה שלמה ז"ל וז"ל מאמר זה פה קדוש אמר לי פא"פ ביתר ביאור ממ"ש בפנים וכתבתי למשמרת ז"ל...]; דף פ ע"ב: נעה"ג הגהה נראה להרמ"ש. הגהות נוספות בכתב יד נמצאות על העתק כתב יד ביאור הגר"א על רע"מ בספריית הסמינר ומס. 1952 ונדפסו על ידי הרה"ג ר' הלמן רעדיש בספרו מגנזי הגר"א ובית מדרשו והערה 11.